Registered in Germany Europa Revue Journal
ISSN: 1862-6564 Vol. 6 No. 6 (2026) Published June 2, 2026

IDEOLOGICAL AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE NAQSHBANDIYA-MUJADDIDIYA TEACHINGS IN THE SCHOLARLY LEGACY OF SAYYID MUROD AL-BUKHORIY

Bakiev Xakim Muxtorovich

Office Manager at the State Institution for the Implementation of the Project on Restoration of Sustainable Forest Landscapes in Uzbekistan

Abstract

This article examines the ideological and theoretical foundations of the Naqshbandiya-Mujaddidiya teachings in the scholarly and spiritual legacy of Sayyid Murod al-Bukhori. The study analyzes the scholar's Sufi views, the fundamental principles of the Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqa, and its role in the spiritual and intellectual environment of the 17th–18th centuries. Particular attention is paid to the harmony of Sharia and tariqa, spiritual perfection, moral purification, murshid–murid relations, and spiritual education as reflected in Sayyid Murod al-Bukhori's treatises. The article also highlights the significance of the scholar's legacy for the ideological development of the Naqshbandiya-Mujaddidiya teachings, the formation of its theoretical principles, and the history of Sufi thought. The findings demonstrate that the works of Sayyid Murod al-Bukhori constitute an important scholarly source for studying Sufi thought of the 17th–18th centuries, Naqshbandiya-Mujaddidiya traditions, and the spiritual heritage of Central Asia.

Keywords

Sayyid Murod al-Bukhori, Naqshbandiya-Mujaddidiya, Sufism, ideological and theoretical foundations, spiritual heritage, Sharia, tariqa, spiritual perfection, murshid–murid, Bukhara.

SAYYID MUROD AL-BUXORIY ILMIY MEROSIDA NAQSHBANDIYA-MUJADDIDIYA TA'LIMOTINING G'OYAVIY-NAZARIY ASOSLARI

Bakiev Xakim Muxtorovich

Uzbekistonda barqaror O'rmon landshaftlarini tiklash loyhasini amalga oshirish Davlat Muassasasi da office manageri

Xakiimbek@gmail.com ORCID: 0009-0005-8024-8827

Annotatsiya

Ushbu maqolada Sayyid Murod al-Buxoriyning ilmiy-ma’naviy merosida Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining g‘oyaviy-nazariy asoslari tadqiq etiladi. Tadqiqotda allomaning tasavvufiy qarashlari, Naqshbandiya-Mujaddidiya tariqatining asosiy tamoyillari hamda uning XVII–XVIII asrlar ma’naviy-intellektual muhitidagi o‘rni tahlil qilinadi. Sayyid Murod al-Buxoriy risolalarida aks etgan shariat va tariqat uyg‘unligi, insonning ruhiy kamoloti, axloqiy poklanish, murshid-murid munosabatlari hamda ma’naviy tarbiya masalalari ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, alloma merosining Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining g‘oyaviy rivojlanishi, uning nazariy tamoyillarini shakllantirish va tasavvufiy tafakkur tarixidagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari Sayyid Murod al-Buxoriy asarlari XVII–XVIII asrlar tasavvufiy tafakkuri, Naqshbandiya-Mujaddidiya an’analari va Markaziy Osiyo ma’naviy merosini o‘rganishda muhim ilmiy manba ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Sayyid Murod al-Buxoriy, Naqshbandiya-Mujaddidiya, tasavvuf, g‘oyaviy-nazariy asoslar, ma’naviy meros, shariat, tariqat, ruhiy kamolot, murshid-murid, Buxoro.

KIRISH

XVII–XVIII asrlar Markaziy Osiyo tarixida diniy-ilmiy tafakkur, tasavvufiy ta’limotlar va ma’naviy meros rivojlangan muhim davrlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda Naqshbandiya tariqati, xususan, uning Mujaddidiya yo‘nalishi islomiy tafakkur, axloqiy tarbiya va inson kamoloti masalalarini yoritishda alohida mavqega ega bo‘ldi. Mazkur tariqat vakillari tasavvufiy qarashlarni shariat tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish, insonning ichki dunyosini takomillashtirish va jamiyatning ma’naviy rivojiga xizmat qiluvchi g‘oyalarni ilgari surdilar.

Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limoti XVI asr oxiri – XVII asr boshlarida Hindiston hududida Ahmad Sirhindiy (Imom Rabboniy) faoliyati bilan yangi bosqichga ko‘tarildi. Mazkur yo‘nalish keyinchalik Movarounnahr, xususan, Buxoro ilmiy-ma’naviy muhitida ham keng tarqalib, tasavvufiy tafakkurning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu ta’limotning asosiy xususiyatlari shariatga qat’iy amal qilish, ruhiy

kamolotga erishish, insonning axloqiy poklanishi va jamiyat bilan faol munosabatda bo‘lish tamoyillariga asoslandi.

Sayyid Murod al-Buxoriy ana shu ilmiy-ma’naviy muhitda faoliyat yuritgan tasavvuf namoyandalaridan biri bo‘lib, uning ilmiy merosi Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining g‘oyaviy-nazariy asoslarini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Alloma risolalarida tasavvufning mohiyati, shariat va tariqat munosabatlari, insonning ma’naviy kamoloti, murshid va murid o‘rtasidagi ruhiy aloqa hamda axloqiy tarbiya masalalari keng yoritilgan.

Sayyid Murod al-Buxoriy merosini o‘rganish orqali XVII–XVIII asrlarda Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining qanday g‘oyaviy tamoyillarga asoslanganini, uning jamiyat ma’naviy hayotidagi o‘rnini va tasavvufiy tafakkur rivojiga qo‘shgan hissasini aniqlash mumkin. Uning asarlari nafaqat diniy-tasavvufiy manba, balki o‘sha davr ilmiy-ma’naviy muhitini aks ettiruvchi muhim tarixiy manba sifatida ham qadrlanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda tasavvufiy merosni ilmiy asosda o‘rganish, uning tarixiy va falsafiy mazmunini ochib berish hamda Markaziy Osiyo ma’naviy taraqqiyotidagi o‘rnini aniqlash muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — Sayyid Murod al-Buxoriyning ilmiy merosida Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining g‘oyaviy-nazariy asoslarini tahlil qilish va uning tasavvufiy tafakkur rivojidagi ilmiy ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

Sayyid Murod al-Buxoriy ilmiy merosining asosiy yo‘nalishlarini aniqlash;

Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining asosiy g‘oyaviy tamoyillarini tahlil qilish;

alloma qarashlarida shariat, tariqat va ma’naviy kamolot masalalarining talqinini ochib berish;

Sayyid Murod al-Buxoriy merosining XVII–XVIII asrlar tasavvufiy tafakkuri tarixidagi o‘rnini baholash.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Sayyid Murod al-Buxoriy ilmiy merosida Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining asosiy g‘oyaviy-nazariy tamoyillari o‘z davrining tasavvufiy tafakkuri bilan uyg‘un holda namoyon bo‘ladi. Alloma qarashlarida tasavvuf insonning tashqi diniy amallarini takomillashtirish bilan bir qatorda, uning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlari va ruhiy holatini yuksaltirishga qaratilgan ma’naviy tizim sifatida talqin etiladi.

Sayyid Murod al-Buxoriy risolalarining tahlili shuni ko‘rsatdiki, Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining markaziy g‘oyalaridan biri bo‘lgan shariat va tariqat uyg‘unligi alloma qarashlarida muhim o‘rin egallaydi. Uning fikricha, tariqat yo‘li shariat asoslaridan ajralgan holda mavjud bo‘la olmaydi. Ruhiy kamolotga erishish uchun inson avvalo diniy-amaliy me’yorlarga rioya qilishi, so‘ngra ichki poklanish va ma’naviy yuksalish bosqichlarini bosib o‘tishi lozim.

Tadqiqot natijasida Sayyid Murod al-Buxoriy merosida inson kamoloti konsepsiyasi yetakchi g‘oyalardan biri ekanligi aniqlandi. Alloma insonni faqat bilim egasi sifatida emas, balki axloqiy jihatdan yetuk, o‘z nafsini boshqara oladigan va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglaydigan komil shaxs sifatida tasvirlaydi. Bu qarashlar Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining asosiy maqsadlari bilan uyg‘unlashadi.

Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Sayyid Murod al-Buxoriy tasavvufiy qarashlarida qalb tarbiyasi va ichki poklanish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Alloma insonning ma’naviy taraqqiyotini faqat tashqi faoliyat bilan emas, balki qalbdagi o‘zgarishlar, ixlos, sabr, tavozu va ruhiy intilish kabi fazilatlar bilan bog‘laydi. Bu jihat uning merosida tasavvufning axloqiy-tarbiyaviy mohiyati ustuvor ekanini ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida Sayyid Murod al-Buxoriy qarashlarida murshid va murid munosabatlari ham Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Murshid shaxsiy tajribasi, ma’naviy bilim va axloqiy namunasi orqali muridni ruhiy kamolot yo‘lida yo‘naltiruvchi shaxs sifatida talqin qilinadi. Ushbu munosabat tasavvufiy tarbiyaning uzluksizligini ta’minlovchi vosita sifatida baholanadi.

Natijalar asosida Sayyid Murod al-Buxoriy ilmiy merosida Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining quyidagi g‘oyaviy asoslari ajratib ko‘rsatildi

Shariatga asoslangan tasavvuf tamoyili.

Tasavvufiy kamolot diniy me’yorlardan tashqarida emas, balki ular asosida shakllanadi.

Ma’naviy yetuk inson g‘oyasi.

Insonning asosiy vazifasi o‘z axloqini takomillashtirish va ruhiy poklanishga erishishdan iborat.

Ruhiy tarbiya va suluk tamoyili.

Tasavvuf yo‘li bosqichma-bosqich ma’naviy rivojlanishni talab qiladi.

Ilm va amal birligi tamoyili.

Haqiqiy ma’rifat nazariy bilim bilan birga amaliy faoliyat va axloqiy fazilatlar orqali namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sayyid Murod al-Buxoriyning ilmiy merosi Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining XVII–XVIII asrlardagi rivojlanish xususiyatlarini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Uning asarlarida aks etgan g‘oyalar tasavvufning nafaqat diniy-falsafiy, balki ijtimoiy-ma’naviy ahamiyatini ham ochib beradi.

MUHOKAMA

Sayyid Murod al-Buxoriyning ilmiy merosida Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining g‘oyaviy-nazariy asoslarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, alloma qarashlari XVII–XVIII asrlar tasavvufiy tafakkurining asosiy yo‘nalishlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan. Uning merosida tasavvuf insonning jamiyatdan uzilgan ruhiy tajribasi sifatida emas, balki shaxsning axloqiy takomillashuvi, ma’naviy mas’uliyati va kundalik hayotdagi faoliyati bilan bog‘liq yaxlit ta’limot sifatida namoyon bo‘ladi.

Sayyid Murod al-Buxoriy qarashlarini tahlil qilish jarayonida Naqshbandiya-Mujaddidiya an’anasining asosiy xususiyati — shariatga tayangan holda ruhiy kamolotga erishish tamoyili ekanligi namoyon bo‘ladi. Bu yondashuvda tasavvufiy tajriba diniy me’yorlardan mustaqil hodisa sifatida emas, balki ularning ichki mazmunini anglash va inson hayotida namoyon etish shakli sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan alloma merosi Naqshbandiya tariqatining boshqa yo‘nalishlardan farqli

jihatlaridan biri bo‘lgan shariat va tariqat birligini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sayyid Murod al-Buxoriy ilmiy merosida tasavvufning asosiy maqsadi insonning tashqi holatini emas, balki uning ichki dunyosini takomillashtirish bilan bog‘lanadi. Bunda qalb pokligi, ixlos, sabr, tavozu va ma’naviy intilish kabi tushunchalar inson kamolotining asosiy mezonlari sifatida qaraladi. Ushbu qarashlar Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotidagi axloqiy-tarbiyaviy yo‘nalishning muhim belgilaridan biridir.

Alloma qarashlarida ilm va amal masalasiga ham alohida e’tibor qaratiladi. Tasavvufiy bilim faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki insonning xulqi, faoliyati va ma’naviy holatida aks etishi kerakligi ilgari suriladi. Bu jihat Naqshbandiya an’anasidagi “dil ba yor, dast ba kor” tamoyili bilan hamohang bo‘lib, insonning jamiyatdagi faol hayoti va ruhiy poklanishini uyg‘unlashtirish g‘oyasini ifodalaydi.

Sayyid Murod al-Buxoriy merosida murshid va murid munosabatlari ham alohida ilmiy ahamiyatga ega. Tasavvufiy kamolot jarayonida murshid shaxsining o‘rni faqat bilim beruvchi ustoz sifatida emas, balki muridning axloqiy va ruhiy shakllanishiga yo‘naltiruvchi ma’naviy rahbar sifatida talqin qilinadi. Bu holat Naqshbandiya-Mujaddidiya maktabida ustoz-shogird an’anasining davomiyligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, Sayyid Murod al-Buxoriy merosini baholashda tarixiy davr xususiyatlarini hisobga olish zarur. XVII–XVIII asrlarda tasavvufiy tariqatlar nafaqat diniy-amaliy yo‘nalish sifatida, balki ilmiy-ma’rifiy va ijtimoiy munosabatlarga ta’sir ko‘rsatuvchi ma’naviy institut sifatida ham faoliyat yuritgan. Shu nuqtai nazardan, alloma asarlaridagi g‘oyalar o‘sha davrning diniy-falsafiy dunyoqarashini o‘rganish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sayyid Murod al-Buxoriyning ilmiy merosi Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining g‘oyaviy asoslarini faqat diniy nuqtai nazardan emas, balki falsafiy, axloqiy va tarixiy jihatdan ham o‘rganish imkonini beradi. Uning qarashlari tasavvufning inson ma’naviy kamolotiga yo‘naltirilgan murakkab tizim ekanini ko‘rsatib, XVII–XVIII asrlar Markaziy Osiyo ma’naviy merosini tadqiq etishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sayyid Murod al-Buxoriyning ilmiy merosi XVII–XVIII asrlar Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining g‘oyaviy-nazariy asoslarini o‘rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Alloma asarlarida aks etgan tasavvufiy qarashlar shariat, tariqat, ma’rifat va insonning ma’naviy kamoloti masalalarini yagona tizim sifatida yoritishi bilan ahamiyatlidir.

Sayyid Murod al-Buxoriy tafakkurida shariat va tariqat o‘zaro qarama-qarshi tushunchalar emas, balki insonning komillikka erishish yo‘lidagi uzviy bog‘liq bosqichlar sifatida talqin qilinadi. Shariat insonning tashqi amaliy faoliyatini tartibga soluvchi asos bo‘lsa, tariqat ushbu amallarning ichki mohiyatini anglash, qalb pokligi va ruhiy yetuklikka erishish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, alloma merosida Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining asosiy tamoyillari — shariatga sodiqlik, ma’naviy tarbiya, ilm va amal birligi, murshid rahbarligi hamda inson axloqiy kamoloti g‘oyalari yetakchi o‘rin egallaydi. Bu qarashlar XVII–XVIII asrlar tasavvufiy tafakkurining muhim xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Sayyid Murod al-Buxoriyning ilmiy merosi nafaqat tasavvuf tarixini o‘rganish, balki Markaziy Osiyoning diniy-ma’naviy hayoti, ilmiy an’analari va axloqiy qadriyatlarini tadqiq etishda ham muhim ahamiyatga ega. Uning risolalarida aks etgan g‘oyalar orqali o‘sha davr tasavvuf namoyandalarining inson, jamiyat va ma’naviyat haqidagi qarashlarini chuqurroq anglash mumkin.

Shuningdek, Sayyid Murod al-Buxoriy asarlarini manbashunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etish, ularning qo‘lyozma nusxalarini o‘rganish, ilmiy tavsifini yaratish va zamonaviy ilmiy muomalaga kiritish dolzarb vazifalardan biridir. Chunki ushbu manbalar Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining rivojlanish bosqichlari va uning Markaziy Osiyo ma’naviy merosidagi o‘rnini aniqlash imkonini beradi.

Umuman olganda, Sayyid Murod al-Buxoriyning ilmiy merosi Naqshbandiya-Mujaddidiya ta’limotining g‘oyaviy-nazariy asoslarini yorituvchi muhim ilmiy manba sifatida baholanadi. Uning qarashlari tasavvufni insonning ma’naviy kamoloti, axloqiy tarbiyasi va jamiyat bilan uyg‘un hayot kechirishga yo‘naltirilgan yaxlit ta’limot sifatida

tushunishga imkon beradi. Kelgusida alloma risolalarini matnshunoslik va manbashunoslik asosida chuqur o‘rganish XVII–XVIII asrlar tasavvufiy tafakkuri tarixining yangi jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Komilov N.** *Tasavvuf.* – Toshkent: Movarounnahr – O‘zbekiston, 2009.
2. **Algar H.** *The Naqshbandi Order: A Preliminary Survey of Its History and Significance.* – Studia Islamica, 1976.
3. **Trimingham J.S.** *The Sufi Orders in Islam.* – Oxford: Clarendon Press, 1971.
4. **Buehler A.F.** *Sufi Heirs of the Prophet: The Indian Naqshbandiyya and the Rise of the Mediating Sufi Shaykh.* – Columbia: University of South Carolina Press, 1998.
5. **Sirhindiy Ahmad.** *Maktuboti Imom Rabboniy.* – Lahor: tasavvufiy manbalar to‘plami.
6. **Ridgeon L.** *Sufism: Critical Concepts in Islamic Studies.* – London: Routledge, 2008.
7. **Knysh A.** *Sufism: A New History of Islamic Mysticism.* – Princeton: Princeton University Press, 2017.
8. **DeWeese D.** *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition.* – University Park: Pennsylvania State University Press, 1994.
9. **Nasr S.H.** *Islamic Spirituality: Foundations.* – New York: Crossroad Publishing, 1987.
10. **Massignon L.** *The Passion of al-Hallaj: Mystic and Martyr of Islam.* – Princeton: Princeton University Press, 1982.
11. **Murod al-Buxoriy, Sayyid.** Tasavvufiy risolalar (qo‘lyozma manbalar asosida).
12. **O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi materiallari.**